

Головченко О.М.

УДК 332.1:343.37

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОТИДІЙ ТРАНСАКЦІЯМ ІЗ ПОЗИЦІЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Постановка проблеми. Багатомірною системою економічних інтересів, що визначає розподіл господарських зв'язків і відносин, формує сукупність реальної можливості організацій провадити в ринкових умовах виробничу діяльність і розвивати відповідно до них реальні позиції в економічному комплексі, що розвиваються. Ця специфічна система об'єктивних господарських зв'язків і відносин, визначена позиціями організацій, безпосередньо бере участь у формуванні середовища діяльності організацій і самого економічного комплексу.

Аналіз досліджень і публікацій з даної теми. Питання тенізації економіки в своїх дослідженнях висвітлювали В. Гесць, З. Герасимчук, О. Данілян, О. Дзобань, В. Духов, В. Кизим, Є. Ковальов, Т. Ковальчук, Ю. Лисенко, В. Мунтян, С. Міщенко, Г. Пастернак-Тарнаушенко, Р. Ситник, А. Спіридонов, М. Чумак, В. Шлемко та ін.; а також закордонні вчені – Г. Беккер, К. Боулінг, Є. Бухвальд, Дж. Бьюкенен, С. Глазьев, Н. Гловацька, К. Гірц, Г. Гросман, С. Деварейджен, М. Кастельс, А. Катценеленбойген, В. Куклін, Є. Олейніков, М. Олсон, А. Портес, Е. Сатерленд, В. Сенчагов, Е. де Сото.

Формулювання мети статті. Таким чином, упорядковане середовище організації, яке до речі, орієнтує її діяльність, є одночасно умовою і результатом господарської практики економічного комплексу, що постійно відтворюється. Дана стаття посвячена дослідженню тіньової економіки і шляхам протидії цьому згубному явищу.

Виклад основного матеріалу. Поза сумнівом, що тіньова економіка справляє розбещуючий вплив на всі сторони життя. На основі аналізу даного розділу автор відзначає такі негативні наслідки кримінальних процесів:

Економічні наслідки:

- розширення тіньової економіки. Це призводить до зменшення податкових надходжень і ослаблення бюджету, а як наслідок – держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через невиконання бюджетних зобов'язань;
- порушення конкурентних механізмів ринку, оскільки часто у виграші опиняється не той, хто конкурентоздатний, а той, хто зміг одержати переваги у кримінальний спосіб. Це спричиняє зниження ефективності ринку і дискредитацію ідей ринкової конкуренції;
- уповільнення появи ефективних приватних власників, перш за все через порушення в ході приватизації;
- неефективне використання бюджетних коштів, зокрема при розподілі державних замовлень і кредитів. Це ще більше посилює бюджетні проблеми країни;
- підвищення цін за рахунок кримінальних «накладних витрат». У результаті страждає споживач;
- втрата довіри агентів ринку до здатності влади встановлювати і дотримувати чесні правила ринкової гри. Погіршується інвестиційний клімат і, отже, не розв'язуються проблеми подолання спаду виробництва й оновлення основних фондів;
- розширення масштабів кримінальних операцій в неурядових організаціях (на фірмах, у підприємствах, громадських організаціях). Це призводить до зменшення ефективності їх роботи та знижується ефективність економіки країни.

Соціальні наслідки:

- відволікаються колосальні кошти від цілей соціального розвитку. Тим самим загострюється бюджетна криза, знижується здатність влади вирішувати соціальні проблеми;
- закріплюється і збільшується різка майнова нерівність, бідність більшої частини населення. Корупція стимулює несправедливий і неправедний перерозподіл коштів на користь вузьких олігархічних груп за рахунок найуразливіших верств населення;
- дискредитується право як основний інструмент регулювання життя держави і суспільства. У суспільній свідомості формується уявлення про беззахисність громадян перед злочинністю і перед владою;

- корумпованість правоохоронних органів сприяє зміцненню організованої злочинності. Остання, зростаючи з корумпованими групами чиновників і підприємців, посилюється ще більше за допомогою доступу до політичної влади і можливостей для відмивання грошей;
- збільшується соціальна напруженість, яка вражає економіку і загрожує політичній стабільності в країні. Політичні наслідки:
- зміщуються цілі політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення володарювання олігархічних угруповань;
- знижується довіра до влади, зростає її відчуження від суспільства, тим самим ставляться під загрозу будь-які добрі наміри влади;
- падає престиж країни на міжнародній арені, зростає загроза її економічної та політичної ізоляції.

Таким чином, економічна безпека в аспекті протидії тіншовій економіці є сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, що забезпечують контроль розвитку кримінальних тенденцій в економіці з погляду українських державних і суспільних інтересів.

Аналіз стану економіки України з погляду макроекономічних наслідків функціонування тіншової економіки дозволяє зробити такі висновки

По-перше, до теперішнього часу економіка країни практично втратила здібність до здійснення відтворення без участі кримінальних капіталів і кримінального бізнесу.

Тіншова економіка перетворилася на свого роду багатогалузевий сегмент усієї економіки, невід'ємний елемент певної функції, яка вписується у виробничі, фінансові і торгові механізми, обслуговуючи інтереси досить широкого кола юридичних і фізичних осіб.

По-друге, у результаті загального зніження обсягу виробництва в економіці відбулося падіння виробництва в організаціях і галузях, що не належать до тіншової економіки, питома вага фінансового і виробничого внеску криміналізованих корпорацій в загальному обсязі продукції, що виробляється, сильно виросла.

По-третє, якісні зміни в економіці з погляду її тіншової складової зумовили серйозні наслідки, призвели до деформації діяльності і розвитку її найважливіших правових і політичних інститутів.

У таких складних умовах загострилася проблема забезпечення економічної безпеки, існування Української держави як великої держави.

При сучасному стані української економіки з погляду ролі і місця в ній тіншової економіки, забезпечення необхідних умов для стійкого господарського розвитку практично виключено, оскільки неможливо підтримувати належний рівень управління економічними і соціальними процесами без подолання негативного впливу тіншової економіки.

Важливою і невід'ємною частиною державної стратегії економічної безпеки повинна стати політика, що поєднує дії органів управління і правоохоронних органів в єдиний механізм. Ніякі ринкові сили (так звана ілюзія «невидимої руки ринку», нав'язана українському керівництву консультантами з-за кордону) не можуть самі по собі забезпечити ефективну протидію тіншовій економіці [4, с. 184].

Розвиток політизації тіншової економіки, ураховуючи високу соціально-політичну складність і суперечність сучасних процесів в Україні, неминуче призводить до розмивання послідовної антикримінальної діяльності українських політичних партій і рухів. Отримання фінансових коштів для боротьби за владу зараз займає важливе місце в діяльності практично усіх політичних партій і рухів. За фінансової допомоги кримінальних структур тіншової економіки партії одержали змогу лобювати їхні інтереси в законодавчому і виконавчих органах влади України.

Типова економічна інфраструктура українського регіону дедалі більше являє собою декілька вертикально інтегрованих потужних об'єднань державних і комерційних структур (фінансових, промислових, торгових і т.п.), які обслуговують найважливіші для регіону потоки фінансових і матеріальних ресурсів. Ці об'єднання патронуються великими посадовцями в органах виконавчої влади, політичними лідерами в органах законодавчої влади, керівниками державних органів і т. ін.

Організації, що не входять в ці умовні об'єднання, відіграють дедалі більш другорядні ролі і відтісняються від доступу до вигідних фінансових і матеріальних ресурсів, з ринків і т.п. джерел. Зосередження і обіг основних сум фінансових коштів і матеріальних ресурсів у вузькому колі кримінальних структур принципово міняють ситуацію для акумуляції і використання фінансових ресурсів при підготовці до виборів.

Однією з головних характеристик і, водночас, загальною межею всіх державних, напівдержавних підприємств і комерційних організацій, їх формальних і неформальних об'єднань, фінансових ресурсів, що є джерелами для боротьби на виборах, є глобальна (але добре замаскована) корупція і зловживання з фінансовими коштами і матеріальними ресурсами, що патронуються великими чиновниками або політиками незалежно від їх політичної орієнтації [3, с. 262].

Отримання конкретними політиками доступу до влади на основі раніше «відкачаних» фінансових коштів дозволяє і далі активно сприяти цим організаціям в їх діяльності з обслуговування найважливіших фінансових і матеріальних потоків для подальшого законного і незаконного нагромадження коштів. У зв'язку із значністю розмірів цих коштів, залежність виборчих процесів від них, особливо від діяльності ряду основних економічних структур, різко посилюється.

Основними чинниками, що визначають особливості дій при цьому, є:

- великі підприємства і їх групи в регіоні, що є стрижневими. При цьому саме ці підприємства як мінімум обслуговують, а часто самі і здійснюють зловживання, що приводять до «відкачування»

фінансових ресурсів із бюджету, у великих груп фізичних осіб масових акціонерів суспільств на користь вузького кола економічних керівників, політичних лідерів і чиновників;

- найбільші регіональні організації будь-якого профілю різною мірою, але інтегровані (фінансовим, товарним або іншим чином) з українськими корпораціями, що групуються навколо певних політичних груп національного рівня, а відповідно з політичними кланами, вимушені в тій чи іншій мірі відображати їхні інтереси;
- керівники великих регіональних підприємств у зв'язку з тим, що прибутковість їхніх підприємств пов'язана з прихильністю конкретних чиновників або політичних лідерів, будуть багато в чому вразливі для примушення до виділення коштів на фінансування виборчих заходів на користь конкретних кандидатів.

Узагальнено можна виділити чотири основні типи зловживань корумпованих посадовців на рівні регіону, що реалізуються як підготовка до виборів:

1) коли керівник організації або державного органу «відкачує» частину його фінансових або матеріальних ресурсів з метою подальшого використання їх для фінансування виборчих цілей;

2) коли чиновник, зобов'язаний згідно із законом ухвалити певне рішення щодо певної юридичної особи, створює для цієї особи штучні максимально сприятливі можливості, щоб дати цій юридичній особі запрацювати та (або) вивільнити частину коштів на фінансування виборів;

3) коли політичний функціонер незаконно використав або через незаконні фінансові операції (хай і на законні цілі) «пропустив» кошти, одержані на проведення виборчих заходів;

4) коли чиновника або керівника організації вищі чиновники (або інші представники влади) примушують брати участь у фінансуванні або іншій підтримці виборів.

Система розкрадань відбувається на двох рівнях (типів методи дій корумпованої особи див. на рис. 1).

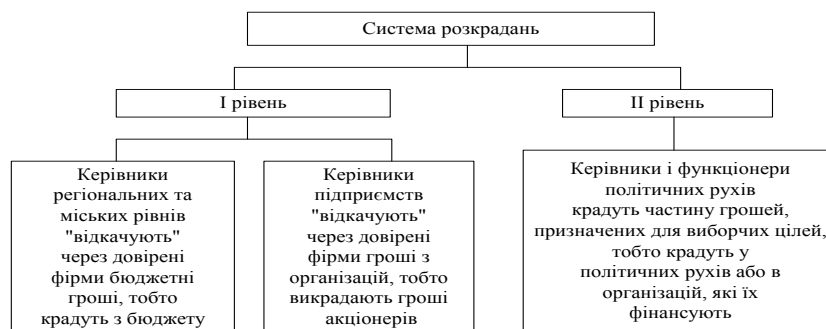

Рис. 1. Рівні системи розкрадань.

Основні способи розкрадання коштів:

1) з бюджету – видача кредитів на благородні цілі (на паливно-мастильні, матеріали, насіння і т.п.); оплата великих (завищених за розцінками) замовлень; створення позабюджетних фондів (при бюджеті); отримання централізованих фінансових трансфертів на малозначущі програми; надання різного роду бюджетних зарахувань, податкових звільнень, розрахункових зобов'язань бюджету, векселів тощо з великим дисконтом (знижкою); надання невинуватих пільг і відстрочень (податкових, митних тощо); нецільове витрачання коштів і т. ін.;

2) в організації (акціонерів) – переганяються безготівкові кошти через фіктивний договір із підставною фірмою (за ремонт, на друкування бланків і т.п.); виходить готівка з каси під фіктивні чеки (купівля малоцінних предметів і предметів, які швидко зношуються або підлягають негайному списанню, витрачання); відпускається продукція або надаються послуги, гроші або їх частина, які не повертаються, і т.п.

У зв'язку з різного роду законодавчими обмеженнями здебільшого гроші виділяються на інші цілі і за фіктивними договорами через підставні фірми «відмиваються», після чого використовуються на фінансування конкретних виборчих заходів.

Таким чином, джерелами фінансування виборчих заходів окремих кандидатів на 85-90 % є кошти, викрадені або набуті в результаті тим чи іншим чином здійснених зловживань.

Найбільш достовірним джерелом інформації про процеси «відкачування» коштів є великі витрати, раніше не плановані, а також ті, що різко видрізняються від планових, або інші операції бюджетних органів, підприємств і організацій. Навіть при проходженні цих коштів через 2-3 ланки ланцюжка юридичних осіб, на початку повинна стояти юридична особа, в чий діяльності по виділенню цих коштів присутній склад злочину.

Значна частина таких коштів використовується саме в готівковій формі, а значить, для цього раніше перетворюється на готівку під фіктивним приводом. Таким чином, при конкретному використанні цих коштів на кінцеву виборчу кампанію, у багатьох випадках мають місце порушення конкретними посадовцями фінансової і податкової дисципліни, що потрапляє під кримінальне і адміністративне законодавство, а також можливість накладення фінансових санкцій на юридичні особи.

Проведення в українських регіонах чесних демократичних виборів різного рівня влади відповідно до букви і духу українського законодавства залежить від того, чи можуть політичні структури і пов'язані з ними комерційні організації вільно маніпулювати фінансовими коштами, а також наскільки їх можуть контролювати правоохоронні і контрольною органи.

Наприкінці 1990-х рр. діяльність кримінальних структур тіньової економіки дійшла до тієї межі, коли стала загрожувати найважливішим напрямом життєзабезпечення української економіки, складаючи загрозу національній безпеці України. При цьому внаслідок кримінальної діяльності найбільших структур тіньової економіки, практично досягнуто порогові значення у широкому комплексі економічних, політичних, соціальних та інших систем української держави, що відповідають умовам втрати здатності найважливіших державних інститутів протистояти кримінальним загрозам.

Вони характеризуються такими показниками:

- ступенем здатності найважливіших державних інститутів, перш за все правоохоронних органів, адекватно реагувати на зміну умов економічної діяльності підприємницьких та інших суб'єктів;
- зниженням матеріального та іншого потенціалу антикримінальної діяльності державних органів;
- ступенем стійкості найважливіших політичних та інших інститутів до кримінального впливу;
- ступенем залежності держави від діяльності кримінальних структур і т.п.

В умовах економічної системи нашої країни діяльність структур тіньової економіки приводить до неефективності всієї системи управління економікою, а також системи правового регулювання. Це регулювання стосується легальних економічних механізмів, а значна частина фінансових і матеріальних ресурсів знаходиться в незаконному обороті.

Така ситуація робить неефективними практично будь-які заходи з боку органів державного управління, спрямовані на стимулювання економіки. Крім того, вплив тіньової економіки, що розширюється, створює для законслухняних організацій неможливість реалізації конкурентних переваг законним чином.

Ситуація на рубежі століть досягла такого рівня, коли криміналізовані олігархічні корпорації, як найбільш значуща частина тіньової економіки, що сформувалися за рахунок перекачування ресурсів держави у власні кишені великих груп українського населення, намагаються вплинути на формування найважливіших українських правових інститутів, включаючи конкретний тиск на правоохоронні органи. На найбільш прибуткових ділянках економічної діяльності домінують саме корпоративні організації, що здійснюють найбільш масштабні незаконні операції [5, с.28].

Загальна тенденція економічних реформ, що відбулося у скороченні державної участі і ролі держави взагалі, призвела до того, що в українській ринковій економіці сформувався конкретний тип корпоративної організації як найбільш поширеної складової тіньової економіки. При цьому суть операцій щодо отримання доходів у таких корпораціях, як правило, легальна тільки в тій частині, яку неможливо приховати, або ж яка потрібна для камуфляжу решти кримінальної підприємницької діяльності, що приносить основний дохід.

Найбільш серйозні економічні проблеми Української держави, як правило, пов'язані з наслідками кримінальної активності структур тіньової економіки, яка частіше виявляється у вигляді діяльності кримінальних структур корпоративного типу.

Ці негативні явища в економіці викликано або поступовим впливом тіньової економіки в результаті рутинної повсякденної діяльності, або ж раптовими, швидкими дестабілізуючими змінами економічних чинників, унаслідок великомасштабних фінансових спекуляцій або інших дій, порівняно короткострокових.

При цьому правоохоронні органи утримують економіку від кримінальної дестабілізації, і зона дестабілізації унаслідок кримінальних причин зазнає поступово зростаючої деформації економічних та інших аспектів відтворювальних процесів від кримінального впливу.

Негативні економічні зміни слід розглядати як результат закономірного розвитку економічної системи під впливом тіньової економіки. Форма цих змін майже повністю визначається регіональними економічними умовами [2, с. 7].

Висновки. Комплексний аналіз чинників негативного впливу тіньової економіки призводить до розуміння того, що подальшому існуванню Української держави загрожує неможливість виконання завдань соціального, економічного, політичного, військового та інших напрямів розвитку, що стоять перед країною в умовах глобальної кримінальної деформованості основ життєдіяльності країни.

Нерівномірні і незбалансовані зміни в економіці мають свою причину – неадекватне сприйняття органами державного управління економічної реальності, коли за зрозумілими економічними процесами насправді стоять інші процеси, глибоко відмінні за кількісними і якісними характеристиками унаслідок кримінальної тіньової економічної діяльності.

В умовах щонайгострішої економічної кризи ситуація складається таким чином, що Українська держава вимушена орієнтуватися на найбільші організації, що здатні подолати економічні труднощі. Проте, при цьому залишається поза увагою той факт, що в умовах відсутності ефективного правоохоронного контролю, обіг державних ресурсів із метою забезпечення державних потреб призводить до зміцнення і розширення тіньової економіки.

Деформація з об'єктивних причин найважливіших державних механізмів призвела до того, що самоочищення української економіки від тіньової складової неможливе. Ініціація і супровід декримінальних змін можуть бути тільки у разі активної ролі відповідних державних органів, перш за все правоохоронних [1, с. 30].

Кримінальну деформацію зазнають як об'єкти управління безпосередньо, так і система управління органів виконавчої влади. У зв'язку з цим антикримінальна політика повинна стосуватися не тільки організацій, що беруть участь у кримінальному бізнесі, але і тих органів та структур управління, які реалізують державні функції, особливо на регіональному рівні.

За таких умов наслідки зв'язку між виконанням державних функцій і представництвом кримінальних інтересів, достатньо відслідковуються.

По-перше, успіх державного регулювання економіки носіями кримінальних інтересів виявляється в темпах зростання, поліпшенні умов господарювання, зростанні доходів, перш за все, структур тіньової економіки.

По-друге, успіхи державного регулювання економіки носіями кримінальних інтересів відображаються в тих показниках, що камуфлюють кримінальну суть основних прибуткових фінансово-господарських операцій.

По-третє, носії кримінальних інтересів серед державних чиновників прямо і побічно формують політичний «істеблшмент», закладаючи основи довгострокового політичного впливу.

Правоохоронні органи не можуть дозволити собі з'ясувати кримінальну сутність операцій, що здійснюються, та їх вплив на загальну спрямованість і конкретні заходи державної економічної політики із відставанням від реального перебігу подій, чекати, коли негативні ефекти економічної ситуації набудуть крайніх форм. Правоохоронним органам потрібні оперативна інформація, а також, по можливості, достовірний прогноз поведінки господарюючих суб'єктів у разі здійснення тієї чи іншої міри державного регулювання економіки.

З урахуванням впливу тіньової економіки розвиток економічної системи країни не підкоряється достатньо чітким закономірностям і при цьому ще більш посилюється кримінальною деформацією економічних процесів. У результаті початковий стан великих економічних об'єктів при тиску на них із боку держави виявляється украй невизначеним. Усе це суттєво ускладнює реалізацію правоохоронних функцій державними органами і службами.

Таким чином, економічна безпека в аспекті концепції протидії тіньовій економіці є сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, що забезпечують контроль за розвитком кримінальних тенденцій в економіці з точки зору українських державних і суспільних інтересів як в регіонах, так і в масштабах національного господарства. Важливою і невід'ємною частиною державної стратегії економічної безпеки має стати політика, що об'єднує дії органів управління і правоохоронних органів в єдиний механізм.

Джерела та літератури:

1. Балко Е. В. Эконометрический анализ и прогнозирование уровня тенезации экономики области / Е. В. Балко // Вісник Нац. техн. ун-ту «Харківський політехнічний інститут». – 2003. – № 22. – С. 29-31.
2. Бородюк В. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників / В. Бородюк, О. Турчинов, Т. Приходько // Економіка України. – 1996. – № 11. – С. 4-16.
3. Головченко О. М. Застосування комплексних показників в індикативному плануванні рівня економічної безпеки України / О. М. Головченко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 262-266.
4. Коваленко С. О. Методологічні основи легалізації тіньової економіки в Україні : монографія / С. О. Коваленко. – К. : Знання, 1999. – 258 с.
5. Масакова И. Д. Определение параметров теневой экономики / И. Д. Масакова // Вопросы статистики. – 1999. – № 12. – С. 22-31.